

Пра колькасць прызваных у расійскае войска з Віленскай, Віцебскай, Гарадзенскай, Менскай і Магілёўскай губ. у часы Першай святовай вайны (1914-1917 гг.)

Мабілізацыя была першым арганізаваным дэмаграфічным рухам насельніцтва Расійскай імперыі ў Першай святовай вайне. З яе пачаткам перад ваенным кіраўніцтвам Расіі стаяла задача забяспечыць лічбавы склад дзеючай арміі. Губернскія ўстановы атрымалі паведамленне з Пецярбурга пра перавод войскаў і флоту на ваеннае становішча і прызванні чыноў запасу згодна з мабілізацыйным раскладам 1910 г. Першым днём мабілізацыі было вызначана 18 ліпеня (1 жніўня)¹. Згодна §1 Статута 1874 года “Аб усеагульнай вайскавой павіннасці” – “абарона межаў Бацькаўшчыны” лічылася “святшчэнным абавязкам кожнага рускага падданага”². Усе беларускія губерні падпадалі пад мабілізацыю. Большасць мужчынаў узросту ад 22 да 49 гадоў змяняла сваё сацыяльнае становішча і становілася часткаю спецыфічнага дзяржаўнага інстытуту, якім з’яўляецца войска.

Да 1 сакавіка 1917 года было праведзена 19 мабілізацый³. Сюды неабходна дадаць рэгулярныя кастрычніцкія 1914, 1915 і 1916 гг. прызывы навабранцаў. Такім чынам, 22 мабілізацыі закранулі цалкам ці часткова насельніцтва пяці беларускіх губерняў. Мужчыны з запасу прызываліся ў якасці ратнікаў І і ІІ разрадаў (адпаведна ва ўзросце 24-39 гадоў і 39-49 гадоў). І разрад прызначаўся для фармавання як апалчэнцкіх частак, так і частак дзеючага войска, а ІІ – выключна для камплектавання апалчэнцкіх частак для працы ў тыле⁴.

Мабілізацыйныя мерапрыемствы ў рознай ступені ахапілі беларускія губерні. Ход ваенных дзеянняў выключыў увосень 1915 г. Гарадзенскую, частку Віленскай і Менскай губ. з-пад кантролю расійскага ваеннага кіраўніцтва. Тут было праведзена толькі 9 мабілізацый салдат апалчэння І і ІІ разраду: у 1914 г. 18.07, 22.07, 22.09 (дзве), 12.11, 12.12, 20.12; у 1915 г. – 02.01, 01.04⁵.

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) ў Менску . Ф. 300, воп. 1, адз. з. 63, арк. 8.

² Головин Н. Военные усилия России в мировой войне // Военно-исторический журнал. 1993. № 1. С. 70.

³ Россия в мировой войне 1914-1918 гг. (в цифрах). Москва, 1922. С. 17.

⁴ Головин Н. Военные усилия России... С. 72.

⁵ Головин Н. Военные усилия России... С. 34.

Колькі ж было прызвана з беларускіх губерняў за гады вайны? Гістарычная літаратура змяшчае толькі адну лічбу – 635,0 тыс. чал.⁶ Лічба прызваных тычыцца Менскай, Віцебскай і Магілёўскай губ. Акрамя таго ў зборніку “Россия в мировой войне 1914-1918 гг.” змешчаны звесткі пра Віленскую губ.⁷ Пра колькасць мабілізаваных з Гарадзенскай губ. у зборніку няма звестак. Але ў матэрыялах фонду гарадзенскага губернатара (“Пра выкананне мабілізацыйнага абавязку насельніцтвам Гарадзенскай губ. у перыяд ад пачатку вайны да 28 кастрычніка 1914 г.”) утрымліваецца лічба 45112 чал., прызваных у 1914 г. (18.07, 22.07, 22.09), з якіх 29219 былі запаснымі, а 15903 – ратнікамі апалчэння I разраду.⁸ У фондзе Гарадзенскага губернскага праўлення ёсць звесткі пра 2,1 тыс. “ніжніх чыноў запасу і ротманаў апалчэння”, прызваных за перыяд з 2 па 5 студзеня 1915 г.⁹ Гэтая лічба не тычыцца ўсіх мясцовасяў. Тым не менш сума прыведзеных лічбаў (45112 + 2,1 тыс.) адпавядае колькасці прызваных чыноў запасу за 5 (з 9-ці) мабілізацый. Сюды ж трэба дадаць колькасць навабранцаў. Вядома, што ў прызыўныя спісы за 1913 г. было ўнесена 21910 чал.¹⁰ Такім чынам, агульная колькасць прызваных у войска з Гарадзенскай губ. за 6 мабілізацый склала 69122 чал. Калі мы дапусцім, што ў наступныя мабілізацыі была прызвана недзе палова гэтай колькасці, то можам сцвярджаць, што да верасня 1915 г. у расійскае войска з Гарадзеншчыны было прызвана каля 103 тыс. мужчын.

Дадзеныя згаданага статыстычнага зборніка заснаваны на ўліку дапамогі сем’ям прызваных у войска. Гэтая статыстычная інфармацыя была сабраная да 1 верасня 1917 г., а гэта значыць, што яна магла быць атрымана толькі на неакупаванай тэрыторыі, у тым ліку ў Вілейскім і Дзісенскім пав. Віленскай губ.

Названыя паветы Віленшчыны былі акупаваныя ў снежні 1917 г.¹¹ Устанавіўшы, якую долю ад усяго насельніцтва Віленскай губ. складае насельніцтва гэтых двух паветаў, можам сцвярджаць, што 47,8 тыс. чал., прызваных з Віленшчыны, гэта 25% ад усіх прызваных з губерніі, калі дапусціць,

⁶ Липинский Л. Крестьянское движение в Белоруссии в 1914-1917 гг. Минск, 1975. С. 75; Latyszzonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923. Białystok, 1995. S. 36; Смальянінаў М. Трагедыя пачатку XX ст. // Беларускі гістарычны часопіс, 1994. №3. С. 55.

⁷ Россия в мировой войне... С. 39.

⁸ НГАБ у Гародні. Ф. 1, воп. 9, адз. з. 1765, арк. 47.

⁹ НГАБ у Гародні. Ф. 2, воп. 30, адз.з. 1155, арк. 2 адв., 3 адв., 5 адв.-13 адв., 21 адв.-23 адв., 25 адв.-33 адв., 35 адв.-39 адв., 41 адв., 43адв., 45 адв.-51 адв., 53 адв., 57 адв., 78 адв.-95 адв., 97 адв.-120 адв., 123 адв.-129 адв.

¹⁰ Обзор Гродненской губ. за 1913 г. Гродна, 1914. С. 4 адв.

¹¹ Поляков Ю.А., Киселёв И.Н. Численность и национальный состав населения России в 1917 г. // Вопросы истории, 1980. № 6. С. 46.

што насельніцтва гэтай губерні ўдзельнічала ва ўсіх 22 мабілізацыях. Але на самой справе насельніцтва Віленскай губ. магло ўдзельнічаць толькі ў 10 мабілізацыях (9 мабілізацый чыноў запасу, 1 мабілізацыя навабранцаў), а ў 22 удзельнічалі толькі жыхары двух згаданых павеатаў. Паколькі была вызначана праэнтная колькасць насельніцтва Вілейскага і Дзісенскага пав., то магчыма гаварыць аб 157,8 тыс. прызваных з запасу ($47,8 : 22 = 2,2$ тыс.чал. з аднаго пав.; $2,2 \times 10 \times 5 = 110$ тыс.; $110 + 47,8 = 157,8$ тыс.).

Становіцца зразумелым меркаванне гісторыка Л.Ліпінскага, які адносна мабілізацыі сярод насельніцтва заходніх раёнаў Беларусі пісаў, што “там праводзіліся амаль пагалоўныя мабілізацыі”¹². Вядомы расійскі даследчык Ю.Палякоў гаворачы пра тэрміны мабілізацыі, адзначаў, што большая частка прызванага насельніцтва прыпадае на 1914-1915 гг.: у 1914 г. – 33,8%, у 1915 г. – 33,1%¹³. Адзначым, што згодна са звесткамі Менскага губернскага праўлення дапамогу за 1915 г. атрымалі сем’і 152637 прызваных¹⁴. Гэта складае 64% агульнай колькасці прызваных з Менскай губ. да 1917 г.

Калі параўнаць звесткі па Віцебскай, Менскай і Магілёўскай губ. (адпаведна – 178,0 тыс.; 236,4 тыс.; 219,4 тыс.) з дадзенымі сельскагаспадарчага перапісу 1917 г., які праводзіўся ў ліпені-жніўні, то ўбачым, што ў сямі павеатах Менскай губ. прызванымі ў войска значацца 183,8 тыс.чал., а ў Магілёўскай – 219,4 тыс.чал. (Па Віцебскай губ. звестак няма.) Складальнікі зборніка “Россия в мировой войне 1914-1918 гг.” даныя бралі з інфармацыі МУС і сельскагаспадарчага перапісу 1917 г. У апошнім хутчэй за ўсё не былі ўлічаны прызваныя з гарадоў. Суадносіны сельскага і гарадскога насельніцтва ў Магілёўскай губ. на 1914 г. складалі адпаведна 88% і 12%¹⁵. Гэта дае падставу лічыць, што ў Магілёўскай губ. колькасць усіх прызыўнікоў складала 248 тыс.чал. Такім чынам, агульная колькасць мабілізаваных у расійскае войска з тэрыторыі пяці губерняў складала 923,2 тыс. (Віленская губ.-157,8 тыс.; Віцебская губ.-178,0 тыс.; Менская губ.-236,4 тыс.; Магілёўская губ.-248,0 тыс.; Гарадзенская губ. – 103,0 тыс.). Хаця атрыманая лічба, безумоўна, патрабуе далейшых архіўных удакладненняў, яна дазваляе ўявіць прыблізныя памеры мабілізацый на беларускіх землях.

Сярод усяго даваеннага мужчынскага насельніцтва прызваныя складалі для Віленскай губ. 13%, для Гарадзенскай – 12%, для Менскай – 17%, Магілёўскай – 24%, Віцебскай – 19%. Важна ведаць, колькі было мабілізавана

¹² Липинский Л. Крестьянское движение в Белоруссии... С. 75.

¹³ Поляков Ю. Советская страна после окончания гражданской войны: территория и население. Москва, 1986. С. 260.

¹⁴ НГАБ у Менску. Ф. 1595, воп. 6, адз.з. 76., арк. 3.

¹⁵ Статистический обзор Могилёвской губернии за 1914 г. Могилёв, 1915. С. 18.

працаздольнага мужчынскага насельніцтва. Гісторыкі гавораць аб “трэці гаспадарак, якія засталіся пад жаночай апекаю” (М.Біч) ці называюць дакладныя лічбы: “У Віцебскай губ. колькасць гаспадарак, што засталіся без мужчынскіх працоўных рук, да лета 1917 г. склала 32,5%” (А.Анфімаў)¹⁶. У разглядаемым выпадку вызначэнне колькасці прызваных працаздольных мужчынаў ускладняецца адсутнасцю інфармацыі пра працаздольнае насельніцтва на 1914 г. Паводле звестак сельскагаспадарчага перапісу 1917 г., Менскай, Магілёўскай і Віцебскай губ. праэнт працаздольных мужчын ад усяго мужчынскага насельніцтва складаў адпаведна 49, 50, 50¹⁷. (У сярэднім – 49,6.) Можна сцвярджаць, што адносны паказчык мабілізаваных сярод працаздольнага насельніцтва для пяці беларускіх губерняў быў наступны: у Віленскай губ. – 34,0%, у Гарадзенскай – 38,0%, у Менскай – 35,9%, у Магілёўскай – 48,7%, у Віцебскай – 38,4%. (У сярэднім - 39,2%). Для параўнання адзначым, што ступень мабілізацыі па ўсёй Расіі складала ў сярэднім 39%, а г.зн., што ў войска з 40,1 млн. мужчын ва ўзросце 15-49 гадоў пайшло 15,8 млн.чал.¹⁸

¹⁶ Біч М. Беларусы: першая сусветная вайна // Наша слова. 1994. № 28. С. 4; Анфимов А. Российская деревня в годы Первой мировой войны. Москва, 1962. С. 189.

¹⁷ Поуездные итоги Всероссийской сельскохозяйственной и поземельной переписи 1917 г. (по 57 губерниям и областям). Москва, 1923. С. 200-201, 203-204, 206-207.

¹⁸ Урланис Б. Войны и народонаселение Европы. Москва, 1960. С. 502.